

Գ Ի Ր Գ Ե Լ Ր ՈՒ Ն Ե Տ Գ Ե Լ Ր ՈՎ

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ ՀԻՆ ԳՐԶԻ ՄԸ ՄԱՍԻՆ

Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեան

Մարդոց նման գիրքերն ալ կը հիմնան եւ մեծաւ մասամբ «անպէտ» կը դառնան. եւ առաջին հերթին տասնամեակներ առաջ պատրաստուած դասագիրքեր, ընթերցարաններ եւ պատանիներու համար գրուած վիպակներ եւ պատմութիւններու հաւաքածոներ: Նոր ժամանակներու ընթերցողներու պահանջներուն չեն դիմանար նոյնիսկ դասական հեղինակներու գործերուն հին հրատարակութիւնները կամ քարգմանութիւնները: Արեւմտեան աշխարհի համալսարանական քաղաքներու մէջ՝ զարման վերջաւորութեան ուսանողներ եւ նոյնիսկ գրադարաններ այդպիսի հինգաձեւ հրատարակութիւններէ կը ջանան ձեռքազատուիլ՝ շատ ցած գինով ծախու հանելով կամ ձրի տրամադրելով զանոնք ուղղորդելու եւ կամ նոյնիսկ աղբահաւաքին յանձնելով:

Վերջերս բարեկամ մը, որ ալ տեղ չունէր իր յարկաբաժնին մէջ գիրք մը բերելու, ստիպուեցաւ օտար լեզուով իր ոչ «անպէտ» գրքերէն մաս մը տանիլ իր բնական քաղաքայրէ շէնքին ներքնայարկը եւ բոլորին տեսանելի դարակի մը վրայ զետեղել զանոնք: Յաջորդ օրն իսկ շէնքին բնակիչները մաքրած էին դարակը: Իցիւ՝ այդպէս ըլլար նաեւ պարագան հայ հրատարակութիւններուն՝ պիտանի կամ «անպէտ»:

Հայ ընթերցողը հայերէն գիրքերու պարագային դժբախտաբար չունի օտարներու ընտրութիւնը: Մեր ժողովուրդի զաւակներուն մեծ մասը հիմնական սկզբունք մը ունի գիրքերու նկատմամբ, որ է խուսափիլ գրքերու ներկայութենէն: Ուրեմն՝ գրասէր հայը, որ կ'ուզէ իր գրադարանը թեթեւցնել հին գրքերէ՝ տեղ բանալու համար նոր հրատարակութիւններու, ո՛չ կրնայ աժան գնով ծախել զանոնք եւ ո՛չ կրնայ ձրի տալ մէկու մը: Անշուշտ ազատ է աղբահաւաքին տրամադրութեան տակ դնելու զանոնք, բայց այս պարագային իր իսկ ձեռքերը կ'ընդվզին իր դէմ. «միթէ հայերէն գիրք կարելի՞ է թափել», կ'ըսէ իր խիղճը: Ենթական կ'աճէնայ ինք իրմէ, կը խղճահարի եւ աչքէ հեռու անկիւն մը կը փնտռէ «անպէտ»ները տեղադրելու՝ յուսալով որ բնական կերպով անէաման անոնք: Նման կացութեան մը դէմ յանդիման գտած էի ինքզինքս մօտ կէս դար առաջ: Հօրս գիրքերուն մէջէն դուրս եկած էին երկու տասնեակ հատոր կամ աւելի հին դասագրքեր եւ փոքրիկ ընթերցանութեան հատորներ գրական, պատմական բովանդակութեամբ եւ կամ այլեւայլ նիւթերու մասին՝ ընդհանրապէս Մխիթարեան հրատարակութիւններ տասնիններորդ դարու կէսերէն: Նկատի պետք է

առնել, որ կէս դար առաջ այդ գրքերը հնամտիպ չէին համարուեր: Հետաքրքրութեամբ թղթատելէ ետք զանոնք, փոքրիկ տուփի մը մէջ մէկտեղած էի եւ գրասպասի տիպի այլ տուփերու շարքին դրած: Այդ տուփերը ի վերջոյ տեղադրուած էին մեր նոր բնակարանին ներքնայարկը, քանի որ «արժանի» չէին վերելի յարկերուն վրայ դարաններու դարակներուն բազմած գրական, պատմական ու բանասիրական մատենաներու շարքին ըլլալու:

Պատահական հանդիպում մը պատճառ հանդիսացաւ, որ վերոյիշեալ «անպէտ» որակուած գրքերուն մասին փոխեմ կարծիքս մօտ չորս տասնամեակ առաջ:

Օր մը՝ դպրոցի գրասենեակիս դրան առջեւ՝ անցքին մէջ նստարանին վրայ տեսայ տարեց մարդ մը, որ կը սպասէր մէկու մը: Անակնկալի եկայ երբ ըսաւ թէ զիս կ'ուզէ տեսնել եւ ինքզինք ծանօթացուց որպէս անգլերէն գրականութեան մասնագէտ եւ մերձակայ համալսարաններէն մէկուն դասախօսը: Հրաւիրեցի սենեակս եւ արող առաջարկեցի: Խօսակցութիւնը սկսաւ յատկապէս թէ ինք խմբագիրներէն մէկն էր ամերիկացի յայտնի գրագէտ Edgar Allan Poe-ի երկերու ամբողջական ժողովածուին, մինչ եւ կը ջանայի տեսնել կապակցութիւնը այդ հեղինակին եւ իմ դասաւանդած նիւթիս միջեւ: Ուզեց գիտնալ թէ Poe-ի հայերէն քարգմանութիւններուն մասին տեղեկութիւն ունի՞: Պատասխանեցի թէ գրական հանդէսներու մէջ հանդիպած էի մի քանի ցիւր ու ցան նորավէպերու քարգմանութիւններու: Ապա ան պայուսակը բացաւ եւ գրքոյկ մը դուրս հանեց ըսելով՝ «Գիտէ՞ի՞ր թէ Poe-ն առաջին անգամ առանձին հատորով հայերէն լեզուով քարգմանուած է»:

Չարմացած առարկեցի՝ «Բայց ես կարդացած եմ, որ առաջին քարգմանիչը եղած է Ժրանսացի բանաստեղծ Պոտլէր»: «Այո», ըսաւ, «բայց պարբերաբերքի մէջ հրատարակած է ան իր քարգմանութիւնը: Իսկ անկէ քիչ ատեն ետք հայերէնը հատորով լոյս ընծայուած է»։ Ապա ինձի երկարեց ձեռքի գրքոյկը, զոր գնած էր Վիեննայի Մխիթարեան մայրավանքի գրատունէն: Գնած էր նաեւ գրատան եւ պահեստարանին մէջ գտնուող մի քանի տասնեակ օրինակները, իւրաքանչիւրին համար վճարելով յիսուն սենթ:

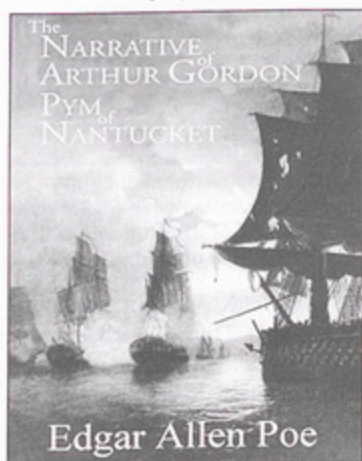
Գրքոյկին առաջին խորագիրը կարդալէ ետք զարմացումս կրկնապատկուեցաւ: Ի ձեռքին ունէի տանաւ ներքնայարկը գտնուող տուփին մէջ զետեղուած «անպէտ» գիրքերէն մին: Տուն վերադառնալէ անմիջապէս ետք իջայ ներքնայարկ, գիրքերու եւ թերթերու դէպի տակ գտայ տուփը, զոր բացի վստահ ըլլալու համար որ նոյն գրքոյկն էր ունեցածս: Ստուգելէ ետք՝ ամբողջ տուփը պարպեցի եւ այդ «անպէտ» գիրքերը վեր բերի՝ զետեղելու համար դարակներու վրայ: Այսօր անոնք արդէն հնամտիպ կը նկատուին: Առակս զի՞նչ ցուց

ցանէ. անպէտ նկատուած գիրքն անգամ կրնայ օր մը արժէք ստանալ:

Այժմ մի քանի խօսք յիշեալ գրքոյկին մասին, որուն առաջին էջին վրայ կը կարդանք հետեւեալը՝

**ՆԱՆԴՈՒԳԵՂՅԻ
ԱՐԹՈՒՐ ԿՈՐՏՈՆ ՓԵՄԵՆ
ՊԱՏԱՀԱՐՆԵՐԸ
ԹԱՐԳՍԱՆԵՑ
Հ.Ե.Վ.Չ.**

[նախահանգստի փոքրադիր նկար մը]
ՎԻԷՆՆԱ

**ՄԻԽԹԱՐԵԱՆՅ ՏՊԱՐԱՆ
1857.ՌՅԶ**

Տխորոսաբերօրին անմիջապէս կը յաջորդէ Poe-ի վիպակին հայերէն թարգմանութիւնը՝ լրի 93 էջ, որ լիակատար թարգմանութիւնը չէ անգլերէն բնագրին: The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket, առաջին անգամ հրատարակուած 1838-ին, Poe-ի միակ աւարտուն վէպն է: Իսկ հայ թարգմանութեան ոճէն եւ թովանդակութենէն կարելի է կոտակել, թէ հայ թարգմանիչին նպատակը չէ եղած ժամանակակից հայ հանրութեան հրամցնել գեղարուեստական երկ մը: Ինչպէս կարելի է նկատել վերի խորագրէն՝ հեղինակին անունն իսկ չէ յիշուած անդ եւ ոչ ալ այլուրեք գրքոյկին մէջ: Չկայ բացատրութիւն տուող յառաջաբան կամ վերջաբան մը կամ նոյնիսկ փոքրիկ ծանօթութիւն մը: Մակերեսային բաղդատութիւն մը հայ թարգմանութեան եւ անգլերէն բնագրին միջեւ կը բացայայտէ յապաւումներ հայերէնին մէջ՝ մանաւանդ վիպակին այն մասերուն, որոնք յարմար պիտի չըլլային դպրոցականներու համար: Թարգմանիչը զանց ըրած է մարդակերութեան եւ այլ բարբարոսութիւններու նկարագրութիւնները՝ իր ժամանակի պատանի ընթերցողներուն հրամցնելով մաքրագոյն արկածախնդրական հետաքրքրական պատմութիւն մը լոկ: Լեզուն եւ ոճը ԺԹ. դարու կէսերուն գործածա-

կան արեւմտահայ աշխարհաբարն է:

Թարգմանիչին անուան փոխարէն Հ.Ե.Վ.Չ. տառերը եթէ անոր անուան սկզբնատառերն են՝ կարելի է ենթադրել որ Հ.-ն կը փոխարինէ «Հայր» եւ Վ.-ը՝ «Վարդապետ» բառերը: Իսկ Ե.Չ.՝ թարգմանիչին անունն ու մականունը: Վիեննայի Մխիթարեաններուն «Ընդհանուր գրացուցակ»ին մէջ, 1972, էջ 66, տոյն վիպակը յիշուած է առանց թարգմանիչի անունն: Բայց այդ հրատարակութենէն տասնամեակներ առաջ՝ Հ. Արսէն վրդ. Ղազիկեան իր «Հայկական նոր մատենագիտութիւն...» աշխատասիրութեան Ա. հատորին մէջ՝ «Արթուր» բառայօդուածին տակ կը յայտնէ թարգմանիչին ինքնութիւնը՝ Հ.Ե.Վ. Չազըճեան: Հայր Եփրեմ Չազըճեան ծանօթ անուն է մանաւանդ իր «Հայ Բարբառարան համառօտ հայերէն տաճկերէն» աշխատասիրութեամբ, որ «Ռուսերէնէն Հայերէն»ի բառարանն է՝ տպուած ի Վիեննա 1850-ին: Յաջորդ տարուան ընթացքին ան հրատարակած է հայոց պատմութեան դասագիրք մը՝ հետետողութեամբ Հ. Միքայէլ Չամչեանի ծանօթ գործին: Թարգմանած եւ հրատարակած է նաեւ Կիկերոնի գործերէն մի քանին՝ դասական հայերէնով: Անոր մասին կան սուղ տեղեկութիւններ 1911-ին Վիեննա հրատարակուած «Յուշարձան»ին եւ Հ.Ներսէս Ալիմեանի «Դասական հայերէնը...», Վիեննա, 1932 ուսումնասիրութեան մէջ: Չազըճեան եղած է «դասական Հայերէն»ը յայտնաբերող խմբակին անդամներէն մին եւ դպրոցական ընկերը արդի արեւմտահայ աշխարհաբարի քերականութեան հմուտ հետազօտող Հ. Արսէն Այտըճեանի:

Հաւանաբար Չազըճեան տեղեակ իսկ չէր, թէ ինք օր մը պիտի նկատուէր Poe-ի գործերէն մէկը առաջին անգամ հատորով լոյս ընծայողը: Անոր միջոցաւ նաեւ առաջնութեան պատիւը կ'երթայ հայ թարգմանական գրականութեան:

*Այն ինչ որ կը տեսնենք կամ կը բռնի
թէ կը տեսնենք,
այլ բան չէ, եթէ ոչ երազի մէջ
երազ մը:*

©

*Ամենէն անհոգ տեսակի լարեր կան
սիրտերու մէջ, որոնց կարելի չէ
հալի առանց վրդովմունքի ու
սրտողանքի:
Էտկար Ալլէն Փօ*